

مدرسه عالی امام خمینی (ره)

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

گروه تاریخ اسلام

عنوان: تاریخ تشیع در کشمیر

(از آغاز تا دوره معاصر)

استاد راهنما: دکتر نعمت ا... صفری فروشانی

استاد مشاور: حجة الاسلام و المسلمین عبدالمجید ناصری

نگارش: غلام محمد متو (گلزار)

تقدیم

به او که مصیبتش پشت کوه را شکست.

در ماتمش "صبر" گریبان غم درید.

واژه "ایثار و فدا کاری" از نارسائی شرمسار گشت.

"شجاعت و مظلومیت" در میان خلائق معنی و تجلی یافت. وعاشقانه در هجده سالگی به

شهادت رسید. اما تا هنوز قبرش نا پیدا است.

سرسلسله گواه عالم، پاره جگر، و میوه دل پیامبر، و اولین مظلومه جهان "حضرت فاطمه زهرا"

صلوات الله و سلام الله علیها.

و معمار قرن بیستم، روح بلند و ملکوتی حضرت امام خمینی، احیاگر اندیشه حکومت دینی

در دنیای مادی کنونی،

* مسئولیت مطالب مندرج در این پایان نامه به عهده نویسنده می باشد.

* هر گونه استفاده از این پایان نامه با ذکر منبع بلا مانع است و نشر آن

در داخل کشور منوط به اخذ مجوز از مرکز جهانی علوم اسلامی است .

تقدیر و تشکر

حمد و سپاس خدائی که این توفیق را به بنده عنایت نموده که در جوار کریمه اهل بیت (علیهم السلام) و با توجهات حضرت ولی عصر (ارواحنا له الفداء) این تحقیق را به پایان برسانم.

برخود لازم می دانم که از باب "من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق" از استاد محترم راهنما جناب آقای دکتر صفری فروشانی که از رهنمودهای ارزنده و ارزشمند ایشان بهره فراوان بردم نهایت سپاس و تشکر کنم. یقیناً این کار برای بنده بدون راهنمودهای وی بسیار مشکل و دشوار بود. وهمچنین از استاد محترم مشاور حجت الاسلام و المسلمین جناب آقای عبدالمجید ناصری که از مشورتها و پیشنهادات سازنده ایشان استفاده زیادی بردم بسیار سپاس گذارم و نیز از دست اندرکاران واحد پایان نامه مدرسه و بخصوص از مدیر محترم مدرسه جناب آقای هاشمیان که زمینه این تحقیق را فراهم آوردند تشکر کنم، و نیز همین جا از پدر و مادر عزیزم که بنده را در نوشتن این رساله کمک و حوصله دادند و در پیری با تحمل هزاران نوع مشکلات زندگی اینجانب را برای ترویج علوم آل محمد (علیهم السلام) وقف نمودند. و از همسر فداکار و فرزندانم که در طول نگارش این رساله مشکلات و سختی های زیادی متحمل شدند و از همه برادران و دوستان به خصوص جناب آقای سید محمد هادی موسوی که اینجانب را در تدوین این رساله یاری نمودند، نهایت سپاس و تشکر می نمایم.

و از خداوند متان توفیق روز افزون را برای همه این عزیزان مسألت دارم.

موضوع این پایان نامه "تاریخ تشیع در کشمیر" است. و سوال اصلی ما "تشیع در کشمیر چه تحولاتی را پشت سر گذاشته است" بوده است. ما در این تحقیق ورود تشیع به کشمیر را از جهات مختلف مورد بحث و بررسی قرار دادیم. سوال های فرعی ما از قرار زیر بوده اند. (۱) تشیع کی و توسط چه کسی به کشمیر وارد شده است؟ و نقش میر شمس الدین عراقی در ترویج آن چیست؟ (۲) نقش پادشاهان چک ها (شیعیان) در ترویج فرهنگ تشیع در کشمیر چه بوده است؟

(۳) اوضاع اجتماعی، سیاسی، علمی، فرهنگی شیعیان کشمیر در دوره های مغول و افغان ها چگونه بوده است؟

(۴) نقش شیعیان در ترویج فرهنگ کشمیری چیست؟

در این پایان نامه ذکر گردیده است، مذهب تشیع توسط مبلغان و صوفیان ایرانی به کشمیر وارد شد و در زمان کوتاهی به تمام نقاط آن، از لداخ، بلتستان گرفته تا پونچه و جاموسرایت کرده پیروان چشمگیری با خود اختصاص داد. و با گذشت کمتر از یک قرن مذهب رسمی کشور اعلام گردید. اما مخالفان این مذهب همواره سعی کردند چراغ تشیع را در این سرزمین خاموش بکنند. با وجود تمام مشکلات و تنگناها شیعیان کشمیر توانستند در ابعاد گوناگون تاریخی، فرهنگی و اجتماعی کشمیر کارهای فراموش نشدنی انجام دهند. و تا امروز در این منطقه حضوری فعال داشته باشند.

این پایان نامه مشتمل بر شش فصل است. فصل اول مربوط به جغرافی طبیعی و سیاسی و نیز تاریخ کشمیر است در این فصل اشاره کوتاهی بر پیشینه ای اسلام در کشمیر شده است. و بیان شد. تبلیغ دین اسلام در کشمیر به وسیله جهانگردان، بازرگانان، و ماجراجویان آغاز شد و بعد با سفر روحانیون و صوفی ها از ایران و آسیای مرکزی تحرک بیشتری یافت. سید شرف الدین موسوی اولین صوفی است که توانست پادشاه کشمیر به نام رینچن شاه را مسلمان کند. با ورود میر سید علی همدانی به کشمیر اسلام پیشرفت بزرگی کرد. در فصل دوم پیشینه تشیع در کشمیر بررسی شد. گرچه تشیع خیلی زود تر از میر شمس الدین عراقی به کشمیر وارد شد. اما بنا بر دلالتی تا زمان ورود میر در مناطق مخصوص محدود بود. اما فعالیت میر شمس الدین که از خراسان به آنجا سفر کرد. سبب شد تشیع بیش از پیش در کشمیر رواج پیدا کند. او توانست در بعضی از افراد سرشناس در دولت و قدرت کشمیر نفوذ کند و آنان را به دایره تشیع وارد نماید. میر با فعالیت تبلیغی توانست با کمک ملک موسی رینه نخست وزیر کشمیر ۲۴ هزار خانواده هندو ها را به تشیع هدایت کند.

در فصل سوم دولت شیعیان کشمیر (چک ها) و اوضاع سیاسی، اجتماعی، علمی و فرهنگی اقتصادی آنان مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. فصل چهارم مربوط به دوره های مغول، افغان، سیکها و دوگره ها

فهرست مطالب

.....	تقدیم
.....	تقدیر و تشکر
.....	چکیده

مقدمه (طرح تحقیق)

..... ۲	۱. بیان مسأله
..... ۳	۲. سوال اصلی
..... ۳	۳. سوال های فرعی
..... ۳	۴. فرضیه های تحقیق
..... ۳	۵. پیشینه ای تحقیق
..... ۴	۶. ضرورت تحقیق
..... ۴	۷. هدف تحقیق
..... ۴	۸. نوآوری تحقیق
..... ۴	۹. روش تحقیق
..... ۵	۱۰. روش ابزار و گردآوری اطلاعات
..... ۵	۱۱. محدودیت تحقیق
..... ۵	۱۲. بررسی منابع
..... ۶	۱۳. منابع کهن
..... ۱۱	۱۴. منابع جدید و معاصر
..... ۱۴	۱۵. سامان دهی تحقیق

فصل : اول کلیات

۱. مفهوم شناسی..... ۱۶
- ۱-۱. شیعه و تشیع..... ۱۶
- ۱-۲. امامیه..... ۱۷
- ۱-۳. صوفیه و تصوف..... ۱۷
- ۱-۴. صوفی..... ۱۸
- ۱-۵. نوربخشیه..... ۱۸
۲. جغرافیای کشمیر..... ۱۸
- ۲-۱. جغرافیای طبیعی..... ۱۸
- ۲-۲. جغرافیای سیاسی..... ۱۹
- ۲-۲-۱. ویژگیهای منطقه کشمیر از لحاظ جغرافیا(اهمیت ژئوپلتیکی)..... ۲۰
- ۲-۳. جغرافیای انسانی..... ۲۱
۳. تاریخچه کشمیر..... ۲۲
- ۳-۱. پیشینه اسلام در کشمیر..... ۲۹
- ۳-۲. چگونگی ورود اسلام به کشمیر..... ۳۱
- ۳-۳. اوضاع داخلی کشمیر هنگام ورود اسلام به کشمیر..... ۳۲
- ۳-۴. قبول اسلام رینچن شاه پادشاه کشمیر..... ۳۳
۴. نقش میر سید علی همدانی در ترویج دین اسلام در کشمیر..... ۳۴
۵. میر سید محمد همدانی..... ۳۹
- خلاصه فصل اول..... ۴۰

فصل دوم : چگونگی ورود تشیع در کشمیر

۱. پیشینه تشیع در کشمیر..... ۴۳
- ۱-۱. سید محمد مدنی..... ۴۳

۴۶	۱-۲. سیدحسین قمی.....
۴۷	۱-۳. ملا عالم انصاری.....
۴۸	۱-۴. نقش میر شمس الدین عراقی در ترویج تشیع در کشمیر.....
۵۳	۲. نوربخشیه.....
۵۴	۲-۱. شاه قاسم نوربخش.....
۵۵	۲-۲. عقائد فرقه نوربخشیه.....
۵۶	۳. سفر دوم میر شمس الدین عراقی به کشمیر.....
۵۷	۳-۱. وضعیت دینی و فرهنگی مردم کشمیر هنگام ورود میر شمس الدین به آن.....
۵۹	۳-۲. فعالیت میر شمس الدین عراقی در کشمیر.....
۵۹	۳-۲-۱. فعالیت تبلیغی.....
۶۰	۳-۲-۲. موانع تبلیغی میر شمس الدین عراقی در کشمیر.....
۶۲	۳-۲-۳. سفر میر شمس الدین به اسکردو و ولداخ.....
۶۴	۳-۲-۴. انهدام بتخانه و ساخت مساجد و خانقاه بجای آن.....
۶۵	۳-۳. فعالیت های فرهنگی میر شمس الدین عراقی.....
۷۰	۳-۴. فعالیت علمی و آموزشی میر شمس الدین عراقی.....
۷۱	۳-۵. کتاب احوط.....
۷۴	۳-۶. وفات میر شمس الدین عراقی.....
۸۰	۴. ادامه تشیع در کشمیر.....
۸۱	۴-۱. میر سید دانیال.....
۸۳	خلاصه فصل دوم.....

فصل سوم : شیعیان در عصر چک ها

۸۵	مقدمه.....
۸۵	۱. تاریخچه اجمالی دوره چکها.....
۸۷	۲. وضعیت سیاسی شیعیان کشمیر در دوران چک ها.....

- ۱-۲. مظالم میرزا حیدر بر شیعیان کشمیر..... ۸۸
- ۲-۲. عوامل سقوط حکومت چک ها ۹۵
۳. وضعیت فرهنگی شیعیان کشمیر در دوره چک ها..... ۹۶
- ۳-۱. علماء شیعیان در دوره حکومت پادشاهان چک ۱۰۱
- ۳-۲. زبان فارسی در دوران شاهان چک..... ۱۰۴
- ۳-۳. ادبیات شیعیان در دوران چک ها..... ۱۰۵
۴. وضعیت اجتماعی شیعیان کشمیر در دوران چک ها..... ۱۱۰
- ۴-۱. تعامل شیعیان کشمیر با دیگر ادیان و مذاهب ۱۱۱
۵. وضعیت اقتصادی شیعیان کشمیر در دوران چک ها ۱۱۳
- خلاصه فصل سوم..... ۱۱۵

فصل چهارم : شیعیان در عصر مغول (از مغول تا دوره دوگره)

- مقدمه ۱۱۷
۱. تاریخچه اجمالی از دوره مغول تادوگره..... ۱۱۷
۲. وضعیت سیاسی شیعیان کشمیر در دوره مغول..... ۱۱۹
- ۲-۱. حاکمان و صوبه دارانشیعه در دوره مغول..... ۱۲۲
۳. وضعیت اجتماعی شیعیان کشمیر در دوره مغول..... ۱۲۴
- ۳-۱. تعامل شیعیان با دیگر فرقه ها در دوره مغول..... ۱۲۶
۴. وضعیت فرهنگی شیعیان در دوره مغول..... ۱۲۸
- ۴-۱. فعالیت اجتماعی و فرهنگی حاکمان شیعیان..... ۱۲۹
- ۴-۲. ادبیات شیعیان در دوره مغول..... ۱۳۱
۵. وضعیت شقتصادی در دوره مغول..... ۱۳۲
۶. حکومت افغان هادر کشمیر و اوضاع شیعیان در آن دوره..... ۱۳۴
- ۶-۱. وضعیت سیاسیشیعیان در دوره افغان ها..... ۱۳۵
- ۶-۲. حاکمان شیعه در دوره افغان ۱۳۵
- ۶-۳. وضعیت اجتماعی شیعیان در دوره افغان ها..... ۱۳۶

- ۶-۴. درگیری های مذهبی در این دوره..... ۱۳۶
- ۶-۵. وضعیت فرهنگی شیعیان کشمیر در دوره افغان ها..... ۱۳۷
۷. حکومت سیک ها در کشمیر و اوضاع شیعیان در این دوره..... ۱۳۹
- ۷-۱. اوضاع شیعیان در حکومت سیک ها..... ۱۴۰
۸. حکومت دوگرا در کشمیر و اوضاع سیاسی شیعیان در آن دوره..... ۱۴۲
- ۸-۱. وضعیت مردم کشمیر در حکومت دوگره..... ۱۴۳
- ۸-۲. وضعیت شیعیان در این دوره..... ۱۴۴
- خلاصه..... ۱۴۷

فصل پنجم : فعالیت ها ، تلاش ها ، و کوشش های شیعیان کشمیر

- مقدمه..... ۱۵۰
۱. خانقاه معروف شیعیان کشمیر..... ۱۵۱
- ۱-۱. خانقاه سید محمد مدنی..... ۱۵۱
- ۱-۲. خانقاه میر شمس الدین عراقی..... ۱۵۲
- ۱-۳. خانقاه حسن آباد..... ۱۵۳
- ۱-۴. خانقاه بابا خلیل الله..... ۱۵۴
- ۱-۵. قبرستان شاهی..... ۱۵۴
۲. مساجد تاریخی شیعیان کشمیر..... ۱۵۴
- ۲-۱. پتھری مسجد (مسجد سنگی)..... ۱۵۴
- ۲-۲. مسجد حسن آباد..... ۱۵۶
- ۲-۳. مسجد حاجی عیدی زدی بل..... ۱۵۶
- ۲-۴. مسجد بدگام..... ۱۵۷
۳. حسینیه های معروف شیعیان کشمیر..... ۱۵۷
- ۳-۱. حسینیه زدی بل..... ۱۵۷
- ۳-۲. حسینیه حسن آباد..... ۱۵۸
- ۳-۳. حسینیه بدگام..... ۱۵۹

- ۳-۴. حسینیه احمد پوره ماگام..... ۱۶۰
۴. ساخت باغات و پارک های عمومی توسط شیعیان..... ۱۶۰
۵. علمای بزرگ شیعیان کشمیر..... ۱۶۵
۶. علمای معروف شیعیان کشمیر در خارج از کشور..... ۱۷۳
- خلاصه فصل پنجم..... ۱۷۸

فصل ششم : وضعیت فعلی شیعیان کشمیر

- مقدمه..... ۱۸۰
۱. وضعیت اجتماعی شیعیان کشمیر..... ۱۸۰
- ۱-۱. تاریخچه تفرقه و گروه بندی شیعیان کشمیر..... ۱۸۳
- ۱-۲. عوامل تفرقه میان علماء و رهبران شیعیان کشمیر..... ۱۸۵
- ۱-۳. عوامل تفرقه شیعیان کشمیر..... ۱۸۹
- ۱-۴. تعامل شیعیان کشمیر با اهل سنت و دیگر ادیان و مذاهب..... ۱۹۴
۲. وضعیت اقتصادی شیعیان کشمیر..... ۱۹۵
- ۲-۱. وضعیت اشتغال..... ۱۹۶
- ۲-۲. عوامل عقب ماندگی اقتصادی شیعیان..... ۱۹۷
- ۲-۳. نیازمندی اقتصادی شیعیان کشمیر..... ۲۰۰
۳. وضعیت آموزشی شیعیان کشمیر..... ۲۰۰
- ۳-۱. موسسات آموزشی شیعیان کشمیر..... ۲۰۱
- ۳-۲. علل و عوامل الخطا و عقب ماندگی علمی شیعیان کشمیر..... ۲۰۳
- ۳-۳. راه کارها برای فرهنگ سازی علمی و آموزشی شیعیان کشمیر..... ۲۰۵
۴. وضعیت فرهنگی شیعیان کشمیر..... ۲۰۶
- ۴-۱. نویسندگان معروف شیعیان کشمیر..... ۲۰۸
- ۴-۲. مؤسسات فرهنگی شیعیان کشمیر..... ۲۰۹

۲۱۲.....	۴-۳. کتابخانه های شیعیان کشمیر.....
۲۱۳.....	۴-۴. نیازمندی فرهنگی شیعیان کشمیر.....
۲۱۳.....	۵. وضعیت سیاسی شیعیان کشمیر.....
۲۱۸.....	۵-۱. تشکلهای سیاسی شیعیان کشمیر.....
۲۱۹.....	۵-۲. وضعیت دینی و مذهبی شیعیان کشمیر.....
۲۲۱.....	۵-۳. نماز جمعه و جماعت شیعیان کشمیر.....
۲۲۲.....	۵-۴. عزاداری و مراسم دینی شیعیان کشمیر.....
۲۲۶.....	۵-۵. حوزه های علمیه شیعیان کشمیر.....
۲۲۶.....	۵-۶. مسائل و مشکلات اعتقادی و مذهبی شیعیان کشمیر.....
۲۲۶.....	۵-۷. راه حل.....
۲۲۷.....	۵-۸. نیازمندی های شیعیان کشمیر در زمینه تبلیغی و مذهبی.....
۲۲۹.....	خلاصه فصل ششم.....
۲۳۴.....	نتیجه نهائی.....
۲۴۱.....	فهرست منابع و مأخذ.....
۲۴۵.....	نقشه ها و عکس ها.....

مقدمه (طرح تحقیق)

۱. بیان مسئله

ما در این تحقیق تاریخ تشیع در کشمیر را از جهات مختلف مورد بحث و بررسی قرار دادیم. از جمله اینکه تشیع در کشمیر چه تحولاتی را پشت سر گذاشته است؟ و ورود آن به کشمیر چگونه بوده است؟ این مذهب که با گذشت کمتر از یک قرن، مذهب رسمی کشور اعلام گردید عوامل گسترش آن چه بوده است؟ و در فصل آخر وضعیت فعلی شیعیان را از جهت اجتماعی، دینی، فرهنگی، سیاسی، علمی و آموزشی مورد بررسی دادیم تا با مشکلات آنان آشنا شده راه کارها برای حل آنها بیاندیشیم

۲. سوال اصلی

تشیع در کشمیر چه تحولاتی را پشت سر گذاشته است؟

۳ سوال های فرعی

(۱) تشیع کی و توسط چه کسی به کشمیر وارد شده است؟ و نقش میر شمس الدین عراقی در ترویج آن چیست؟

(۲) نقش پادشاهان چک ها (شیعیان) در ترویج فرهنگ تشیع در کشمیر چه بوده است؟

(۳) اوضاع اجتماعی، سیاسی، علمی، فرهنگی شیعیان کشمیر در دوره های مغول و افغان ها چگونه بوده است؟

(۴) نقش شیعیان در ترویج فرهنگ کشمیری چیست؟

4. فرضیه های تحقیق

(۱) ورود تشیع و گسترش آن در کشمیر به دست عالمان و دانشمندان و صوفیان از ایران صورت گرفت.

(۲) از عوامل مؤثر در رشد و توسعه تشیع در کشمیر تصوف بوده است.

(۳) تشیع در کشمیر با تلاش میر شمس الدین عراقی و پادشاهان چک ها در کمتر از یک قرن پس از ورود

مذهب رسمی کشمیر اعلام گردید.

5. پیشینه ای تحقیق

"تاریخ تشیع در کشمیر" موضوعی است که همواره مورد غفلت پژوهشگران واقع گردیده است. وچندان مورد تحقیق و بررسی واقع نشده است. پیشینه ای تحقیق این موضوع فقط یک رساله ای از سید محمد نجفی است که شیعیان را تا دوره مغول تاحدودی بررسی نموده است. اما برای شناخت لازم از شیعیان کشمیر ناکافی می باشد. اینجانب باتالاش وجستجوی زیاد در منابع تاریخی کشمیر تلاش نموده ام یک تحقیق کامل و مناسبی تحویل پژوهشگران و محققان ارائه نمایم.

6. ضرورت تحقیق

موضوع این تحقیق (تاریخ تشیع در کشمیر) ذهنم را به خود مشغول کرده بود. چون هر انسانی بطور فطری به مذهب و کشور خود عشق می ورزد. و نیز دوست دارد ببیند مذهبش کی و توسط چه کسی، و چگونه به کشورش وارد شده است؟ خیلی دوست داشتم در این زمینه اطلاعات کسب کنم اما متأسفانه کتابی نبود که نیاز بنده و هر پژوهشگر را بر طرف کند. لیکن چند سال پیش وقتی در کتابهای متعدد مباحث تشیع را پراکنده دیدم تصمیم گرفتم روزی اگر فرصت پیدا کردم این مطالب را جمع آوری کرده کنارهم بصورت مستقل گرد خواهم آورد تا هرکس بویژه شیعیان کشمیری و نیز هر پژوهشگری بتواند شناخت بهتراز سابقه تشیع در کشمیر بدست بیاورد. و این تحقیق پاسخی به نیازهای فکری، فرهنگی، اجتماعی شیعیان کشمیر ثابت شود و راه های همکاری نظری و عملی برای از میان بردن نقائص روشن کند.

7. هدف تحقیق

(الف) تبیین روشمند و دقیق در باره ورود تشیع به کشمیر.

(ب) شناخت تحولات مربوط به تشیع در کشمیر.

(ج) ارائه یک تحقیق جامعی و علمی به ملت و نسل های آینده خود.

۸. نوآوری تحقیق

همان گونه که پیش از این نیز به آن اشاره گردید در باره موضوع این تحقیق بصورت مستقل بحث نشده است. بلکه در ضمن مباحث دیگر به آن پرداخت شده است در این نوشتار موضوع تحقیق بصورت علمی و عمیق با دسته بندی جدید به صورت مستقل مورد بررسی قرار گرفته است.

۹. روش تحقیق

با توجه به تاریخی بودن موضوع و عنوان، روش انجام این تحقیق نقلی و تحلیلی بوده است اما بخاطر عدم منابع، روشهای میدانی از جمله مصاحبه و مشاهده و پرسشنامه نیز مورد استفاده قرار گرفته است.

۱۰. روش ابزار و گرد آوری اطلاعات

روش گرد آوری اطلاعات با توجه به تاریخی بودن موضوع منابع مکتوب تاریخی به صورت فیش برداری و در صورت نبودن منابع مکتوب به صورت مصاحبه، مشاهده های دانشمندان شیعیان قرار گرفته است.

۱۱. محدودیت تحقیق

از آنجا که درباره این موضوع خیلی کم یا بگوئیم اصلاً کار نشده است لذا منابع هم در این مورد بسیار کم و به ندرت یافت می شود. طوری که بارها تصمیم گرفتم این موضوع را دیگر همین طور رها کنم و موضوع دیگری کار کنم. اما این راهنمود های استاد عزیز جناب آقای دکتر صفری بود که بنده توانسته است این سعی کوچک را به پایان برسانم. از سوی دیگر اکثر منابع این تحقیق به زبان اردو بود، لذا ترجمه و برگرداندن مطالب این کتاب ها به زبان فارسی برای اینجانب که خود فارسی زبان و وارد در ادبیات فارسی نیستم باز مشکل بود. علاوه بر آن مشکلات اجتماعی و شخصی که گریبان گیر طلاب غیر ایرانی به ویژه طلاب کشمیری ها است از محدودیت این تحقیق بوده است.

۱۲. بررسی منابع

گرچه بنده برای نوشتن این تحقیق، بیش از صد و پنجاه کتاب مراجعه نموده ام. اما در بیش از ۵۰ الی ۶۰ کتابهای کلی و جزئی مطالب مربوط به بحث نیافتم. بیشتر این کتابها نیز فقط به اوضاع سیاسی شیعیان در

دوره ۳۲ ساله حکومت خود اکتفا نمودند. کتابهایی که اینجانب برای نوشتن این رساله کمک گرفتم دو گونه بوده است. منابع کهن از جمله بهارستان شاهی، تحفه الاحباب، واقعات کشمیر، تاریخ حسن، تاریخ ملک حیدر چادوره و منابع جدید از جمله تاریخ شیعیان کشمیر، کشمیر بهشت زخم خورده، شیعه در هند، کشمیر گذشته، حال، آینده، تاریخ تحریک اسلامی جامو و کشمیر. اینک درباره بعضی از آنها بحث خواهیم کرد

۱۲. منابع کهن

۱۲،۱،۱ بهارستان شاهی

این کتاب یکی از معتبر و مستند ترین کتابهای تاریخی کشمیر است و از کتابهای منابع تاریخ کشمیر به حساب می آید. اما اکنون این کتاب که در زبان فارسی نوشته شده است کمیاب است. چندین نسخه این کتاب در کتابخانه های جهان از جمله کتابخانه ملی هند و موزه لندن نگهداری می شود. چون مصنف در این کتاب از ظلم و ستم های مغول بویژه اکبر شاه و میرزا حیدر پرده برداشته لذا از خوف و ترس، اسم خود را در هیچ جای کتاب ذکر نکرده است و فقط به ذکر اسم جد خود بنام حسان الدین اکتفا نموده است.

مصنف بعد از ذکر حمله ذوالقدر خان ۷۲۰ هجری قمری به کشمیر می نویسد تا اکنون ۲۷۰ سال از آن حادثه گذشته است از این بر می آید که این کتاب در سال ۹۹۰ هجری قمری نوشته شده است. و نیز از حروف ابجد آخرین بیت اشعار وی که در پایان کتاب نوشته شده است بر می آید که در سال ۱۰۲۳ هجری قمری به اتمام رسیده است. مانند :

به پرسیدم ز عقل راست تدبیر

بگفتا نامه شاهان کشمیر

درباره مذهب وی نیز بین مورخین اختلاف وجود دارد. اما از مطالب کتاب بر می آید که وی شیعه بوده است. این کتاب در نه باب نوشته شده است. مطالب آن از ابتدای تاریخ تا سال ۱۰۲۳ هجری قمری نوشته شده است. این کتاب از میان کتابهای تاریخی، برای آشنائی و اطلاعات درباره حکومت شیعیان بهترین و

مناسب ترین کتاب است. یکی از ویژگی های این کتاب این است که مصنف خودش در آن دوره (دوره حکومت شیعیان) زندگی می کرده. ولذا شاهد مستقیم حوادث آن دوره بوده است. گرچه در این کتاب مطالب راجع به شیعه زیاد است اما بیشتر مطالب راجع به اوضاع سیاسی آنان تا سال ۱۰۲۳ هجری قمری بیان شده است. و تا حدودی وضعیت فرهنگی نیز بیان شده است

از مطالب و محتوای کتاب بر می آید که نویسنده کتاب یکی از علماء برجسته زمان خود بوده است و با قرآن و احادیث نبوی آشنائی عمیق داشته است. وی مطالب کتاب را طبق واقعیت آورده است. و در نوشتن مطالب، راستگویی را اصل خود قرار داده بود. وی اگر از یک سو از حاکمان شیعیان را در بعضی حوادث سیاسی دفاع می کند اما در بعضی از جاها از آنها انتقاد شدید به عمل آورده است.

دکتر اکبر حیدری در سال ۱۴۰۴ هجری قمری یک مقدمه تحقیقی طولانی بر این کتاب نوشته است که مشتمل بر دو فصل طولانی و دو بیست صفحه است این مقدمه که در زبان اردو است بخاطر در دسترس بودن و فراهم نمودن امکان استفاده عمومی از آن، ارزش این کتاب را بیش از گذشته بالا برده است چون الآن بخاطر عمومی نبودن زبان فارسی در کشمیر و در نتیجه عدم امکان استفاده عمومی از این کتاب باعث کاهش مراجعه کنندگان به این کتاب شده بود.

این کتاب بخاطر (الف) شیعی بودن مصنف آن و (ب) مطالب برخلاف بودن میل عموم مورخان اهل سنت، تا حالا به زبان محلی و اردو ترجمه نشده است.

۱۲, ۱, ۲ تحفة الاحباب

این کتاب که در زبان فارسی است نیز یکی از قدیمی ترین کتابهای تاریخی است و منبع اصلی بسیاری از کتابهای بعدی واقع گردیده است. در این کتاب نیز از ظلم و ستم هائی که میرزا حیدر بر شیعیان روا داشته است بطور آشکار پرده برداشته شده است لذا مصنف این کتاب نیز بخاطر خوف و ترس از میرزا حیدر که مصنف در دوره او از ۹۴۷ تا ۹۵۷ هجری قمری می زیست نتوانست اسم خود را در کتاب، بیان کند و فقط به اسم پدرش بنام جمال الدین خلیل الله که مرید خاص میر شمس الدین عراقی بوده است اکتفاء نمود. اما گمان می شود که اسم وی محمد علی کشمیری بوده است.

در این کتاب سال نوشتن کتاب، در جایی درج نشده است اما مطالب آن تا کشته شدن میر دانیال فرزند میر شمس الدین عراقی در سال ۹۵۷ هجری قمری توسط میرزا حیدر کاشغری است. از آن بر می آید که این کتاب در همان سال نوشته شده است.

این کتاب بخاطر همعصر بودن مصنف، با میر شمس الدین عراقی و شاهد بودن در وقایع و حوادث آن روزگار تا سال ۹۵۷ هجری قمری یکی از پر ارزش ترین کتابهای تاریخی است. موضوع اصلی این کتاب زندگی میر شمس الدین عراقی و فعالیت دینی و فرهنگی و تبلیغی وی است. اما به نظر محقق بعضی از جاها مطالب غلو آمیزی به میر شمس الدین نسبت داده شده است که سبب پائین آمدن ارزش این کتاب شده است.

مصنف در جای جای کتاب میر شمس الدین را از القابی همچون "حضرت قطب المحققین، مکمل الکاملین، مزفی الواصلین، آفتاب فلک سیادت، خورشید سپهر، دودمان ولایت، مظهر آثار معارف الهی، منبع متأثر حقائق نامتتهاهی، حامی قواعد شریعت مصطفی، رافع اعلام طریقه آئمه هدی اللامع مصابیح ولایت انوار الحقائق و المعارف الفائض فمن ینابع ارشادات، اسرار کمالات العوارف المنتحص بعنایات الله، ملک الباقی، شمس الحق و الحقیقت والملت و الدین" یاد کرده است

این کتاب نیز اکنون نایاب است و فقط دست افراد خاصی نسخه های اصلی این کتاب یافته می شود.

۱، ۲، ۳ واقعات کشمیر

مصنف این کتاب خواجه محمد اعظم ددمری متوفی ۱۱۷۹ هجری برابر با ۱۷۶۵ میلادی است این یکی از کتاب های قدیمی تاریخ کشمیر است که در زبان فارسی نوشته شده است در این کتاب علاوه بر حالات سیاسی کشمیر ذکر صوفی ها، علماء، بزرگان، و ادباء، به کثرت وجود دارد. این کتاب یکی از منابع تاریخ نویسان بعدی است

نسخه های اصلی این کتاب در کتابخانه های نسخی هند و برتانیا نگهداری می شود. ترجمه اردو این کتاب اولین بار در سال ۱۸۴۶ م در دهلی نو به چاپ رسید. در این کتاب مطالب نسبت به شیعیان خوب است اما خیلی پراکنده و متفرقه است و برای پیدا کردن آن محقق باید ساعتها زیادی وقت بگذارد. گرچه

اوضاع سیاسی حاکمان شیعه را در یکجا بیان نموده است. در این کتاب ذکر مختصری هم از میر شمس الدین عراقی مؤسس اصلی تشیع در کشمیر شده است. علاوه بر آن فرمانداران شیعه که در دوره های مغول و افغان بر کشمیر حکومت کردند، ذکر آنان نیز در این کتاب یافت می شود و از شاعران و ادیبان شیعه نیز تا حدودی بحث کرده است.

اما از مطالب کتاب بر می آید که نویسنده این کتاب نسبت به شیعیان خیلی متعصب بوده است. بطوریکه در هیچ جای کتاب برای شیعیان از لفظ شیعه استفاده نکرده است بلکه همواره آنان را از الفاظی همچون رفض یا روافض مورد خطاب قرار داده است و نسبت به میر شمس الدین عراقی نیز بی احترامی، و تهمت های زیادی روا داشته است.

مصنف کتاب هر جا که ذکر اختلاف شیعه و سنی در کتاب خود می کند قبل از پرداختن واقعیت، پیش داوری یکجانبه می کند سپس بطور جانبدار و بدور از حقیقت و واقعیت، حادثه را با دخالت عقائد خود بیان می کند. و در نوشتن تاریخ بجای رعایت اصول و اخلاق تاریخ نگاری از عقائد و دین خود طرفداری می کند. و در تمام حوادث و درگیری ها، شیعیان را مقصر اصلی و اهل سنت را بی گناه قلمداد کرده است. و در تمام این درگیری ها حتی یک مورد هم در این کتاب یافت نمی شود که وی همچون مورخ حسن بخاطر کارهای خلاف شرع شورشیان از آنان انتقاد کرده باشد. از یک سو می نویسد حاکمان شیعه براهل سنت سخت گرفتند و بر آنان ظلم و ستم ها روا داشته اند اما برای اثبات مدعای خود حتی یک مورد مصداق نیز ذکر نمی کند از سوی دیگر هنگامیکه مظالم اهل سنت بویژه میرزا حیدر کاشغری بر شیعیان را بر می شمرد بجای اینکه عدالت را هنگام قضاوت و داوری پیشه خود سازد و او را تقبیح کرده با خوشحالی می نویسد "آنکه عوض دارد گله ندارد" !!!

در این کتاب شیعیان خطاکار، خشونت طلب، واهانت کنندگان به ادیان و مذاهب دیگر معرفی شده اند. از آنجا که این کتاب منبع اصلی بسیاری از کتاب های بعدی کشمیری واقع شده است متأسفانه این مطالب نادرست به کتابهای بعدی نیز سرایت کرده است که بیشتر برای شیعیان مشکل ساز شد. در سال ۲۰۰۲ میلادی دکتر شمس الدین احمد حاشیه های مفصل و توضیحات زیادی بر این کتاب نوشت. او یکی از